

KAÇAR VE OSMANLI DEVLETLERİ ARASINDA BELİRSİZ SINIR MESELELERİ

UNCERTAIN BORDER ISSUES BETWEEN QAJAR AND OTTOMAN STATES

Abdolvahid SOOFİZADEH*

Öz

Yaklaşık yedi asır boyunca müşterek bir coğrafyayı paylaşan İran ve Osmanlı devletleri mezhep, siyasi ve içtimai farklılıkların gölgesinde bir türlü sağlam temellere oturtulamayan siyasi münasebetlerini, bir takım antlaşmalarla canlı tutmaya gayret gösterecekleri de, iki taraf arasında oluşturulmaya çalışılan ittifak, mezhepsel farklılığın pragmatik politikaların önüne set çekmesi ve bu ayrışmanın küresel güçler tarafından istismar malzemesi haline getirilmesi nedeniyle bir türlü istenilen düzeye ulaşamamıştır. İki taraf arasında meydana gelen anlaşmazlıkların önemli bir nedeni de uzun yıllar boyunca birbirine komşu olan bu iki kadim devlet arasındaki siyasi sınırların muayyen bir statüye kavuşturulamamış olmasıdır. Bu durum sınır bölgelerinde ve bilhassa da konargöçer aşiretlerin yarattığı ihlaller neticesinde küçük çaplı çatışmalara neden olmakta ve asıl zararı bölgede faaliyet gösteren tüccarlar ve zairler görmekteydi. Bu makalede birinci elden kaynaklar ve belgeler ışığında İran ve Osmanlı devletlerinin sınır meseleleri irdelenecek ve bu anlaşmazlıkların sebebiyet verdiği siyasi ve diplomatik krizlerin iki ülke üzerindeki olumsuz yansımalarına dikkat çekilecektir. Zira iki taraf arasında bir türlü önü alınamayan sınır anlaşmazlıkları savaş nedeni olmaktan ziyade, 19. yüzyılın siyasi konjonktüründe küresel güçlerin kısılcama alınan İran ve Osmanlı devletlerinin dayanışma ve ittifak içine girmesine engel teşkil etmiş ve netice itibariyle bu husumetten faydalanan yine batılı emperyalist devletler olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Kaçar, Osmanlı, sınırlar, 19. yüzyıl, antlaşmalar.

Abstract

Persia and Ottomans, who shared common geography for nearly seven centuries, tried to keep alive their relations, which they couldn't base on sound grounds due to differences in Sect, political and social matters, by means of a set of agreements and alliance sought between two parties couldn't reach intended level as a result of sectarian disagreement hindering practical politics and exploitation of this segregation by global powers. Important cause of disagreements occurring between two parties was that, the political borders between these two old states, which were neighbors for a long period, couldn't be given definite status. This situation caused small scale skirmishes along the borderlines, especially as a result of violations by nomadic tribes and the most damage was suffered by merchants active in the region. In this article, the border problems of Persia and Ottomans will be studied in the

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, vahid.soofizadeh@gmail.com.

light of first-hand sources and attention will be drawn to negative reflections of political and diplomatic crises caused by these disagreements. For, the unpreventable border disagreements between two parties obstructed Iran [Qajar] and Ottomans, who were under the yoke of global powers in political conjuncture of 19. Century, from solidarity and alliance rather than being cause of war and as a result, it was Western imperialist powers who took advantage of this animosity. •

Keywords

Qajar, Ottomans, Borders, 19. Century, Treaties.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu ve Balkan coğrafyasında hâkimiyetini pekiştirdiği bir dönemde Doğu Anadolu ve İran'ı kontrol altında tutma işini tarihsel bir süreklilik ile bir biri ardına devralan Türkmen soylu aşiretlerin Anadolu'daki soydaşları ile olan münasebetleri, tarihsel bir rekabetin ortaya çıkması için gereken bütün şartlara sahipti. Ancak bu rekabet ortamında dahi bir uç beyliği olarak ortaya çıkan ve hızla büyüyen Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreç içinde İran kültüründen önemli ölçüde etkilendiğini söyleyebiliriz. Hatta öyle ki imparatorluğun ilk yıllarında Osmanlı sarayındaki eğitim sistemi bir süre Farsça metinler üzerinden tedris edilmekteydi (Riyahi 1350: 180-230). Tarihin seyrine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin kuruluş evresine denk düşen dönemde bir başka Oğuz-Türkmen devleti olan Akkoyunluların İran'da hakimiyet kurdukları görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Balkan coğrafyasında yayılım göstermesi sebebiyle II. Mehmed dönemine değin Akkoyunlu Devleti ile çok fazla ilişki kurmadığı (Emirerduş 1381: 93-105), İran toprakları ile asil temasın Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra gerçekleştiği görülmektedir.

Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan Önce Osmanlı-İran İlişkileri

Kadim bölgesel rekabet ortamında neşet eden iki devletin münasebetleri 16. yüzyıl ile birlikte bambaşka bir mecraya kaymıştır. Bu tarihten itibaren Türk kökenli iki hanedanın birbiri ile olan münasebetlerinde mezhepsel farklılıklar belirleyici olmuş ve böylelikle Osmanlı ve İran siyasi münasebetlerinde büyük bir kırılma yaşanmıştır. Demografik açıdan birbirine karışmış halde bulunan farklı meşrepteki İran ve Osmanlı tebaası 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in Şiîliği devletin resmi ideolojisi haline getirmesi ve Yavuz Selim'in Sünni hilafetini kendi uhdesine almasının ardından daha da gerildi. Asıl mesele ise iki devletin bağdaşklarının birbirine en yakın bulunduğu bölgelerde meydana gelmekteydi. Osmanlı ve Safevi devletleri arasında antlaşmalarla sabit kılınmış muayyen bir sınırın olmaması, sınır boylarında kondurulmuş haldeki Türkmen aşiretlerinin birbirleriyle mütemediyen çatışma halinde olmaları sonucunu doğurmakta ve bu durum zaten sıkıntılı bir sürece giren İran-Osmanlı siyasi münasebetlerini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bir türlü önü alınamayan sınır anlaşmazlıkları iki devlet arasında uzun süren savaşların görünen sebebi olarak resmi tarihlerde yerini almıştır. Bu durum başta insan kaynakları olmak üzere askeri ve ekonomik potansiyelin kısır çatışmalar neticesinde ziyan olmasına ve her iki devletin uluslararası siyasette rekabet halinde oldukları küresel güçlerin istismarına ve tazyikine açık hale gelmesine neden olmuştur.

Safevi Devleti'nin teşekkülünden evvel İran'da mukim devletler ile Osmanlı Devleti'nin çatışma dinamikleri az çok belli idi ve genelde sınır anlaşmazlıkları nedeniyle bir takım savaşlar vuku bulmaktaydı. Safevilerden itibaren ise Şiî mezhebinin devletin resmi ideolojisi haline gelmesi, çatışmaları yeni bir mecraya taşıdı. Ancak yine de savaşların patlak vermesi sınır boylarında mukim aşiretlerin iki devlet sınırına doğru gerçekleştirdikleri tecavüzlerden kaynaklanıyormuşçasına bir hava yaratılmak isteniyordu. Bu sınır anlaşmazlıklarına bazen iki devlet adına sınırda görev yapan memurların sebep oldukları da bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle İranlı tüccarların ve Şiî mezhebine mensup müslüman züvvarların (hacıların) Osmanlı mülkü olan Irak'a yaptıkları yolculuklar esnasında karşılaştıkları sorunlar, İran açısından savaşa girmek için yeterli bir sebep olmuştur. Osmanlı sınır memurlarının İran

tebaasına karşı tavırları, onlara yüklenen gümrük masrafları ile birleşince hoşnutsuzluk bir kat daha artıyordu. Sınırın diğer tarafında da durum diğerinden farklı değildi. Osmanlı tüccarları da İranlı memurların uygulamalarından ziyadesiyle muzdariptiler. Öte yandan iki devlet arasında muayyen bir sınırın bulunmuyor olması da sınır boylarında mukim bulunan halk için sıkıntı verici bir durumdu (Sarıkcıoğlu 2013: 33). Yaşanan bu çatışma atmosferi kültürel ve etnik yakınlık arz eden iki devletin arasına kin ve nefret tohumları ekti, bu tohumu sulayarak filizlenmesini ve ileride dallanıp budaklanmasını sağlayacak da başını İngiltere ve Rusya'nın (Safayyi 1352: 52-102) çektiği batılı küresel güçler olacaktı. İran-Osmanlı rekabetinden özellikle dönemin tüccarları, sanat erbabları ve dini zümreleri olumsuz yönde etkilendi. Şîî ve Sünni mezhepleri arasında giderek artan düşmanlık (Sarıkcıoğlu 2013: 40), Haçlı gruplarına karşı bu topraklarda ortak bir irade ortaya koyan İslam alemini de parçalamış ve Hıristiyan batının hizipçi politikalarının odağı haline getirmiştir. Özellikle Rusya tarafından Balkanlarda ve Kafkasya'da baskı altına tutulan Osmanlı'nın (Aygün 2007: 89-108), doğudan İran tarafından da tehdit edilmesi Rus emperyal planlarının önemli bir aşamasıydı (Esnadi ez Revabet-ı İran ve Rusye ez Safaviye ta Kaçariye 1387: 222-224). Bu dönemde Boğazlar nedeniyle Karadeniz ve Akdeniz ticaretinde jeopolitik öneme sahip Osmanlı toprakları ile Rusların Kafkasya üzerinden açılmak istedikleri ve İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarları açısından önemli bir konumda yeralan İran topraklarının kendi kaderine bırakılması dönemin güçlü devletleri açısından kabulü mümkün olmayan bir durumdu. Bu nedenle Rus ve İngiliz emperyal siyaseti iki devletin askeri ve ekonomik anlamda baskı altında tutulması, ve ihtiyaç halinde bu iki devletin birbiriyle çatıştırılmak suretiyle maddi manevi kayba uğratılması ilkesi üzerinden tatbik edilmiştir.

Osmanlı Devletinde yaşanan siyasi çekişmeler ve mücadeleler Kasr-î Şirin antlaşması öncesinde Osmanlı Devleti içinde olumsuz bir hava estirirken, bu dönemde bir padişah değişikliği vuku bulmuştur¹. Diğer yandan Osmanlıların doğudaki rakibi Safeviler, Kasr-î Şirin Antlaşması'na (1639) kadar olan 125 yıllık tarihlerinde sürekli Osmanlılar ile mücadele etmişler ve bu mücadeleler hem Osmanlı Devleti'ni hem de Safevileri yıpratmıştır.

1623'de IV. Murat² 12 yaşında Osmanlı tahtına geçti. Ancak 20 yaşını aştığı zaman devlet yönetiminde söz sahibi olmak için idari değişiklikler yapıp bazı vezirleri görevden almıştır (Kılıç 2008: 173-177). Öte yandan İran'da ise 42 yıl saltanat süren I. Şah Abbas'ın (1588-1629) vefatından sonra ülkede refah ve asayiş kalmamış (Savory 1378: 225) yerine torunu Şah Safi³ (1629-1642) geçmişti (Navaî 1366: 294).

Safevi Devleti'nin durumunu fark eden IV. Murad Bağdat'ı ele geçirme planları yapmaya başlamış,⁴ Osmanlı ordusu, 8 Mayıs 1638 tarihinde sefere çıkmıştır. Sefer sırasında IV. Murad'ın veziriazamı Bayram Paşa eceliyle vefat etmiş, yerine Diyarbakır beylerbeyi Tayyar Mehmet Paşa tayin edilmiştir (Kılıç 2008: 189). Osmanlı ordusu Bağdat'a vardığında, ordugâh Dicle

¹ II. Osman daha sonra I. Mustafa ve kısa bir süre sonra IV. Murat'ın tahta geçmesi

² Saltanat süresi (1623-1640)

³ Şah Safi'nin tahta geçmesindeki en önemli nedenler; dört oğlundan Safi Mirza'nın babasının sağlığında öldürülmüş olması, Tahmasb Mirza'nın yine babasının sağlığında eceli ile ölmesi, Sultan Muhammed Mirza ile İmam Kulu Mirza'nın ise Şah Abbas'ın emri ile gözlerine mil çekilmiş olmasıdır. Burada dikkat çekmemiz gereken husus da Şah Abbas'tan sonra Safevi tahtına liyakat sahibi bir hükümdarın gelememiş olmasıdır. Şah Safi de bu konuda bir istisna oluşturmayıp hayatının büyük bir bölümünü haremde geçirmiştir. Bu yüzden zaten devlet idare etmede yeteri kadar tecrübe sahibi olmayan Şah Safi, Şiraz halkının sevgisini ve itimadını kazanmış olan İmam Kulu Han ve üç oğlunu öldürterek iyiden iyiye halkın gözünden düşmüştür. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bakınız:

⁴ Bağdat, 1534'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedildikten sonra yaklaşık 89 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmış daha sonra Şah Abbas 1624 yılında Bağdat'ı tekrar ele geçirmiş ve şehir yaklaşık 14 sene Safevi hâkimiyeti altında kalmıştır. Şehri İran'a bırakmak istemeyen Osmanlı devleti 1625'te Hafız Ahmet Paşa ve 1629'da Hüsrev Paşa komutasında Bağdat'a seferler düzenleseler de başarılı olamamışlardır. Bu durumlardan rahatsız olan IV. Murad İran seferi için hazırlıklara başlamış, sefer hazırlıklarını haber alan İran hükümdarı Şah Safi, Maksud Han adında ki elçisini vakit kaybetmeden İstanbul'a göndermiştir. Ancak Şah Safi'nin mektubu tatmin edici bulunmayarak elçi alıkonulmuştur. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bakınız: (Uzunçarşılı 1983: C III/ I 199).

nehri kenarında kurulmuştur. Kuşatma hazırlığında Hüsrev Paşa'nın Akkapı'dan kuşatma yapılması önerisi padişaha iletilmiş ve bu istek kabul görmüş, bununla birlikte 30-40 bin askerle savunulan şehrin çöl tarafından da kuşatma altına alınması kararlaştırılmıştır. Sultan IV. Murad bütün gücünü Bağdat kuşatmasına yönlendirdiğinde, kuşatmanın 23. günü Safevilere 12 bin kişilik bir yardım kuvveti gelmiştir. Kuşatmanın 30. günü ise Osmanlı kuvvetleri şiddetli baskısını sürdürmüş ve hendekleri geçmek için teşebbüste bulunmuştur (Uzunçarşılı 1983:CIII/I.202-204) Bu sırada alınından tüfek kurşunu ile vurularak şehit olan Tayyar Mehmet Paşa'nın yerine Kara Mustafa Paşa, veziriazam olarak getirilmiştir (Nuri Paşa 1987: 241). Osmanlı kaynaklarına göre 39 bazı kaynaklara göre ise 40 gün süren şiddetli bir muharebe sonucunda Safevi Valisi Bektaş Han nihayet Bağdat'ı teslim etmek zorunda kalmıştır. Kazandığı zaferden sonra 16 Nisan 1639'da Diyarbakır'dan İstanbul'a doğru yola çıkan IV. Murad, 12 Haziran 1639'da İstanbul'a ulaşmış ve bu zaferden dolayı kendisine "*Bağdat Fatihi*" adı verilmiştir (Uzunçarşılı 1983:C III/ I.202-204).

Kazanılan savaş sonrası İran elçisi Muhammed Kulu Han, masa başında bazı imtiyazlar kazanmaya çalışsa da istekleri kabul görmemiştir. Ardından uzun süren müzakereler sonucunda Kasr-ı Şirin Kasabası yakınlarında bulunan Zohab Ovası'nda Osmanlı temsilcisi Kara Mustafa Paşa ve Safevi Temsilcisi Saru Han arasında bugünkü Türkiye-İran sınırının belirlenmesinde temel olmuş, İran'la uzun süreli bir barış dönemini başlatmış, Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması⁵ 17 Mayıs 1639'da imzalanmıştır (Zinkeisen 2011: 121). Bu anlaşma sonrasında Bağdat, Basra ve Şehrızor civarından oluşan *Irak-ı Arap* Osmanlı'ya bırakılmış, Safevilerin ele geçirmiş oldukları Erivan İran'a bırakılmıştır. Ayrıca Safevilerin gerek Kars gerekse de Van taraflarına taarruz etmeyecekleri ve İran'da Ashab-ı Kirama saygısızlık yapılması yasak olacağı da karara bağlanmıştır (Danişmend 1950: 382-383).

Antlaşma yapıldıktan sonra yaklaşık 90 sene boyunca iki ülke arasında herhangi bir çatışma yaşanmamış barış devam etmiştir. Hatta iki ülke arasında sonradan çıkan savaşlarda da sınır meselesi ile ilgili problemler bu antlaşmaya göre çözüm bulmuştur (Riyahi 1368: 43). Çünkü bu antlaşma iki devlet tarafından bölgenin coğrafi ve demografik özellikleri dikkate alınarak imzalanmış ve iki ülkenin sınır güvenliği açısından uygun şartlar ihtiva etmekteydi. Bugün Osmanlı Devleti yıkılmış Bağdat Türklerin, Erivan ve Gürcistan'da İran'ın elinden çıkmış olmasına rağmen hududun doğu Anadolu kısmı hala yürürlüktedir.

Osmanlı ve Kaçar Devletleri Sınır Anlaşmazlıkları

İki devlet arasında uzun süren ve sonuç alınamayan savaşlar neticesinde her iki devlet de maddi ve manevi yıkıma uğramış halde idi. Yaşanan yıkımın önünü alabilmek için zaman zaman her iki devlet adına da bir takım girişimler yapılmış olmasına rağmen Mezhepsel karşıtlığın ve sınır ihllalarının gölgesinde bir türlü sağlıklı bir zemine oturtulamayan İran-Osmanlı siyasi ilişkileri Nadir Şah döneminde barış iklimine çekilmek istense de (Şabani 1365: 88), 14 Eylül 1746'da imzalanan Kerden Antlaşması uzun soluklu bir netice vermemiştir⁶. Zaten buna diğer devletlerin de izin vermesi kabili mümkün olmayan bir durumdu. zira Ruslar İran

⁵ Kasr-ı Şirin (Zohab) Antlaşması'nın Maddeleri: 1- Bağdat vilayetinde Bedre, Cessan, Mendeli ile Derne-Derteng'e kadar uzanan sahralar ve bu civarda yaşayan Caf Aşireti'nin bazı kabileleri ve yerleşme merkezleri Osmanlı hudutları içinde kalacak; 2- İran devleti Kars, Ahıska, Van, Şehrızor ile Bağdat ve Basra hududuna tecavüz etmeyecek; 3- Van ve Karsın doğu hudutlarına yakın kaleler yıkılıp orası boş tampon bir arazi olarak kalacak; 4- İran, Sünniliği ve Sünnileri kötüleyici bir siyaset ve propaganda da bulunmayacak, teberrâ fiiline ruhsat vermeyecek. Şah Safi, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı derhal tasdik edip musaddak nüshasını Muhammed Kulu Han'la İstanbul'a göndermiş ve Sultan Murat Han'da tasdik etmiştir. Antlaşma maddeleri'nin sadeleşmiş hali hakkında bkz, (Saray 2006: 59).

⁶ 1742-1746 Osmanlı-İran Savaşı'nı neticelendiren Kerden Antlaşması'nda IV Murad zamanında (1639) İran ile imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması istisnasız olarak kabul ediliyordu. Nadir Şah'a bu antlaşmadan farklı olarak sadece tebaası ile birlikte Mekke'ye hacca gitme hakkı tanınmıştır. bkz. (Jorga 2009: C IV. 371).

Devletin başında olan Zend Hanedanı ile anlaşarak Osmanlı topraklarını ele geçirmek için emperyal planlarını sahneye koydular (Asef 1348: 367).

Zend hanedanlığından sonra İran Devletinin başına geçen Kaçar hanedanlığı döneminde Osmanlı İran sınırı Ağrı Dağı'ndan Şattülarap'a kadar yaklaşık 700 mil boyunca uzanmaktaydı ve bu kadar uzun sınırın belirsiz halde olması iki devlet arasında kaçınılmaz bir şekilde sınır problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı şehirlerin ve bölgelerin bir müddet Osmanlı Devleti'nin bir müddet ise Kaçar Devleti'nin etki sahasına girmesi, sınırda yaşayan insanları mütemadiyen isyanlara ve savaşlara sürükledi. Bu karmaşa ve belirsizlik ortamından bilhassa sınırda yaşayan Kürt aşiretleri etkilendi. Söz konusu aşiretler kah Osmanlı kah İran tebaası oldukları için herhangi bir aidiyet duygusuna sahip olmaksızın bu bölgeden geçen kervanlara saldırarak yağma yapıp iki devlet arasında savaşların ya da çatışmaların çıkmasına sebebiyet vermişlerdi.

19. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise Osmanlı ve İran devletleri Rusya'nın giderek artan baskılarına maruz kalmaktaydı. batılı devletler İran payitahtına heyetler yollayarak Kaçar Devleti ile hem ticari anlamda müzakereler yürütmüşler hem de Osmanlı Devleti ile Kaçar Devleti ileri gelenleri arasında dini ve siyasi nizalar yaratmak suretiyle bu iki Müslüman devleti birbirine harp ilan etmeye sevk edecek girişimlerde bulunmuşlardır⁷.

İki komşu devletin hiçbir müsbet sonuç elde edemedikleri bu çarpışmalardan yıpranmış olarak çıkmaları, Osmanlı ve İran toprakları üzerindeki Rus tehdidini daha da belirgin hale getirdi. Bu sıralarda Rusların gerek Osmanlı ve İran arazisi, gerekse de Türkistan havalisinde yürütmekte oldukları ileri hareket, Hindistan'da ekonomik ve siyasi çıkarları bulunan İngiltere'yi ziyadesiyle rahatsız etti. İngiltere'nin arzusu ile Kaçar ve Osmanlı devletleri arasında Ruslara karşı bir ittifak meydana getirilmek istense de, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti tek başına Ruslara karşı savaşmak zorunda kaldı ve sonuç itibariyle Bükreş Antlaşması imzalandı (Show 1370: 42). Bu süreçte Kaçar Devleti de İngiltere'nin talebi doğrultusunda Rusya ile barış imzaladı. Kısa bir süre sonra ise batılı devletlerin tazyiki ile Rusya'ya karşı dolaylı da olsa bir dayanışma içine girmiş olan Kaçar ve Osmanlı devletlerinin arası yeniden açıldı. Ruslar, Kaçar Devleti ile iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ne iki koldan saldırılmayı teklif ettiler. Rusların planı Kaçar Devleti'nin Kafkasya üzerindeki emellerini nihayetlendirecek bir biçimde güneye doğru ilerlemek ve İngiltere'nin kontrolünde bulunan Hindistan güzergahındaki yolları kendi kontrolüne geçirmektir. Ruslara bu fırsatı verecek olan şey ise Osmanlı ve Kaçar devletlerinin çekileceği olası bir çatışma ortamı idi. Ruslar bu plan dahilinde General Yermolov'u⁸ Tahran'a gönderdiler (Abdullahyof 1356: 107; Sepehr 1377: 288-289). Ancak Feth Ali Şah'ın ilk etapta bu teklife sıcak bakmamasına rağmen Rusların iki taraflı siyaseti ve Yermolov'un da katkılarıyla Osmanlı ve İran devletleri birbirlerine savaş ilan ettiler. Savaşın başlamasıyla İran ordusu Beyazid, Bitlis ve Samarra'yı ele geçirdi ve hatta daha da ileri giderek Bağdat'ı kuşattı. Ancak Rusların bu politikalarına dur diyen bir başka emperyal güç olan İngiltere oldu. İngiltere'nin baskısı ile 1823'de iki devlet arasında mütareke kararı alındı ve I. Erzurum⁹ Antlaşması imzalandı (Muâhedât Mecmuâsı 2008, C III, 1-3). Bu antlaşmada temel olarak sınırlar konusunda Kerden Antlaşması'nı ya da daha eskiye gidilecek olursa Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı esas almakta idi. I. Erzurum Antlaşması gereği Osmanlı Devleti, İran züvvarlarının (hacıların) güvenliklerini, can ve mallarını koruyacaktı. Onlardan sadece vergi

⁷ Bu nifak siyasetinin geçmişi Venedik Devleti tarafından 1465 yılında Akkoyunlu Devletini Osmanlı Devleti'ne kıskırtmak suretiyle başlamış ve 1821 yılında vuku bulan Osmanlı- Kaçar Savaşı bu siyasetin son merhalesi olmuştur. bkz. (Navayi 1370: C II, 120-123).

⁸ Aleksey Petrovich Yermolov

⁹ I. Erzurum Antlaşması 1823 tarihinde Osmanlı ve Kaçar Devleti arasında sulh için imzalanmıştır. Feth Ali Şah tarafından Muhammed Ali Han Aştıyani ve II. Mahmud tarafından Şark Seraskeri ve Erzurum Valisi Rauf Paşa İran ile yapılacak olan antlaşma için tam yetki verilerek gönderilmiştir.

olarak gümrük geliri için para alacaktı. İki devlet de karşılıklı olarak bir birinin başkentlerinde elçi bulunduracaklardı. Son olarak İran Devleti işgal ettiği toprakları Osmanlı Devleti'ne geri verecekti (Güzide-i Esnad-ı Siyasi-yi İran ve Osmanı 1369: C I,294-298).

Devam eden süreç içerisinde İran ve Osmanlı devletleri arasında süre gelen çatışma ortamı azaldı. Bunda iki devletin de benzer bir taktikle emperyal güçler tarafından tazyik edildiklerinin artık açık bir şekilde görülüyor olmasının da etkisi muhakkaktır. Öyle ki 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı ardından imzalanan I. Erzurum Antlaşması için taraflar birbirlerinin başkentine heyetler göndermek suretiyle doğrudan anlaşma zemini arama yolunu seçmişlerdi. Bizzat Osmanlı Sultanı II. Mahmud barış ortamının tesisi için Bağdad Valisi Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği mektupta sınır ihlallerinin önüne geçilmesini istiyor ve şöyle diyordu:

Bağdad havalisinde kain beni lam ve montefec taifelerin icraye tâdib ve terbiyeleri zemninde geçenlerde sekene Vali müşaruneleyhin tarafında sevk ve irsal olunan asker Fars ve tavabeatından Şattüllarap nam mahalde kain Muhammere limanına tecavüz etmiş ve ahalisinin asker-i mezkür ile muharebe etmeğle devleti tarafından mazuniyetleri olmadığından surate mudafaa gösterilmeyerek limane mezkurda moğire ahd ve şart zabt ve tahrib olunmuş olunduktan bahsla limane mezkurun ... teslimi hususu İran Devletinin der saadetinde ikamet üzere olan Sefir muteberi Mirza Cafer Han estedâ olunup limane mezkurun memaleke devele elliem canebinde bulunduğu her çend muravediye de Sefir mumi ileyhın şu ifade ve iddiasine nezere husus mezkurun... devleti behiyye İraniye beyninde der kar olan musalemet hakikiye (Nasiri 1368: 309).

Sınırın diğer tarafı olan İran Devleti de Bağdad Valisi'nin faaliyetlerinden rahatsız olmasına rağmen işin sulh yolu ile masabaşında çözülmesi arzusunda idi. İran tarafının Babıali'den talebi meselenin tatlıya bağlanması ve 1842 yılında kendisine sığınan Süleymaniye valisinin tekrar görevine iade edilmesiydi. Ancak Osmanlı sarayından olumsuz cevap gelmesi (Nasiri 1368: 309), İran Devleti'ni yeni bir savaşa hazırlanma düşüncesine sürükledi.

Osmanlı ve Kaçar Devletlerinin topyekün bir savaşa sürüklenmesi İngiltere'nin Ortadoğu siyaseti açısından olumsuz sonuçlara sebebiyet vereceğinden ihtimal dışı tutulmak istenmiştir. Zira bu savaştan yıkımla çıkması muhtemel iki devletin Rusya boyunduruğuna girmesi İngiltere'nin isteyeceği son şeydi. İngiliz siyasetçilerine göre Osmanlı ve İran toprakları İngiltere'nin sömürgeleri ile Rusya Devleti arasında bir güç ya da tampon bir bölge olarak ayakta durmalıydı. Ayrıca İngiltere yeni ticaret yollarını Osmanlı ve İran toprakları üzerinden geçirmek için planlar yapmaktaydı. Bu amaçla iki ülke sınırında yaşanan problemleri kendi elçilikleri vasıtasıyla yakından takip etmekteydi. İngiltere'nin yanı sıra Ruslar da Osmanlı ve Kaçar devletleri arasında bu ortamda bir savaş olsun istemiyorlardı (Rayit 1364: 27). Çünkü Ruslar çıkacak savaşın o sıralarda yoğun bir direnişle karşı karşıya kaldıkları Kafkasya'ya yayılmasından endişe ediyorlardı. Emperyal çıkarlar olası bir Osmanlı-İran Savaşı'na yeşil ışık yakmıyordu. Bu nedenle İngiltere ve Rusya, İran ve Osmanlı devletleri arasında artan gerilimi azaltmak amacıyla arabuluculuk yapma yoluna gittiler. Böylece 1842 yılında İngiltere¹⁰ ve Rusya'nın da¹¹ hazır bulunduğu komisyonda Osmanlı ve İran devletleri arasında II. Erzurum antlaşmasının görüşmeleri başlatıldı¹². 1847'ye kadar devam eden bu görüşmelerin sonucunda iki devlet arasında 9 maddeden ibaret olan bir mutabakat imzalandı. Kabul edilen bu mutabakatın birinci maddesine göre: iki taraf da birbirinden maddi bir talepte bulunmayacaktı.

¹⁰ II. Erzurum Antlaşması'nda İngiltere'yi Colonel Williams temsil etmiştir.

¹¹ Antlaşmada Rusya'yı Colonel Dainese temsil etmiştir.

¹² II. Erzurum antlaşması şartları hakkında detaylı bilgiler için bkz: (Muâhedât Mecmuâsı, C III., 2008, s. 5-8)

İran Devleti, Zohab şehrinin batı tarafını Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Devleti de Zohab'ın doğu tarafını ve Kürend Deresi'ni Kaçar Devleti'ne bırakacaktı. İkinci madde de ise: İran'ın Süleymaniye şehrinde vazgeçmesi, bunun karşılığında da Osmanlı Devleti'nin Muhammere Limanı'nı, Hızır Adası'nı ve Şattularab'ı Kaçar Devleti'ne bırakması ve İran bandıralı gemilerin Şattularab'a rahatça girip çıkarabilmesi şartları yer almıştır. Üçüncü maddede: iki devletin kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri yerlerden vazgeçmeleri ve en kısa zamanda sınırları belirlemek için mühendisler yollamaları karara bağlanmıştır. Dördüncü maddede: bu antlaşmanın imzalanmasına sebep olan savaşın iki devlete verdiği zararların geciktirilmeden ödenmesi konusunda antlaşmaya varılmıştır. Beşinci madde: savaş sırasında taraflardan herhangi birine sığınanları konu almıştır. Osmanlı Devleti kendisine sığınan İran şehzadelerini Bursa'ya yerleştireceğine ve oradan başka bir yere gitmelerine ve Kaçar Devleti'ne karşı gizli bir iş çevirmelerine izin vermeyeceğine dair söz vermiştir. Diğer önemsiz sığınmacılar ise devlete teslim edilecektir. Altıncı madde: tüccarların vergilendirilmesi konusundadır. Bu maddede I. Erzurum Antlaşması ölçü alınmış ve ikinci maddesi aynen kabul edilmiştir. Yedinci madde iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısma göre; Osmanlı Devleti hacılara ve züvvarlara eski imtiyazlarını geri verecek ve kutsal yerleri güven içinde ziyaret etmelerini sağlayacaktır. İkinci kısma göre ise; Osmanlı Devleti İran konsolosluklarını resmi olarak tanıyacak ve diğer ülkelerin konsolosluklarına tanıdığı hakları İran konsoloslarına da tanıyacaktır. Sekizinci madde: sınırlarda gerçekleşen hırsızlıklar ve kaçak olarak yapılan giriş çıkışlarla alakalıdır. Bazı aşiretlerin kimlikleri belli, bazıları ise belli değildir. Kimliği belli olanların ait oldukları topraklara geçirilmesi, kimlikleri belli olmayanların ise hangi devlete tabi olacaklarını seçme hakkı ile elde etmesi karara bağlanmıştır. Dokuzuncu maddede ise: I. Erzurum ve II. Erzurum antlaşmalarının bütün şartlarına her iki devletin de uyma ve şartları uygulama zorunlulukları hükmü yer almıştır (Muâhedât Mecmuâsı 2008: C III, 5-8).

Emperyal devletler, İran ve Osmanlı devletlerinin söz konusu dönemde savaş halinde olmasını istemedikleri gibi bu iki Müslüman devletin müttefik olmasını da istemiyor ve bu konuda endişe duyuyorlardı. Rusya ve İngiltere temsilcilerinin antlaşma sürecini uzatması ve ittifaka varmayı ellerinden geldiği kadar engellemeye çalışması da bu duruma bir örnektir (Adamiyat 1362: 62-154). Bu durum daha sonra Tahran ve İstanbul protokollerinde de yaşanmış; sınırlar için ne zaman bir komisyon kurulsun İngiltere ve Rusya sorun çıkarmıştır.

Müzakere Süreçleri:

Erzurum antlaşması imzalandıktan sonra iki devlet arasındaki toprak ve sınır problemleri kesin olarak çözülmüş değildi, ancak çatışma olasılığı ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Sınır meselesi kesin bir şekilde hallolmayınca ister istemez problemler ortaya çıkıyordu. Nasıreddin Şah zamanında yaşanan sınır problemi tekrar bir komisyonun kurulmasına neden olmuş ve sınırların haritası çizilmeye başlanmıştır. İran-Osmanlı sınır meselelerine yönelik komisyonlar kurulmuş ve komisyonların en önemlileri 1875, 1905 ve 1911 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Gösterilen iyi niyetlerle sınır anlaşmazlıkları çözülmeye çalışılmıştır. Buna örnek teşkil edecek bir misal vermek gerekirse; Nasıreddin Şah samimiyetini göstermek için 1868 yılında ziyaret amacıyla Osmanlı hâkimiyetinde bulunan ve Şiiler için manevi önemi bulunan Necef ve Kerbela şehirlerine gitmişti. Ayrıca İstanbul'da bulunan İran elçiliğini büyükelçiliğe yükseltmişti. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin Nasıreddin Şah'ı muazzam bir şekilde ağırlaması İran ve Osmanlı devletlerini birbirine daha da yaklaştırmıştı. Böylece 1869'da iki devletin elçileri mevcut sınırlar konusunda anlaşarak bir mukavelename imzaladılar (Sarıkçoğlu 2013: 94). İki devlet de sınırlar konusunda kesin ve net bir antlaşmanın uzun zaman alacağını farkındaydılar. Elimizde bulunan on yedi haritadan sekizini incelediğimiz zaman

coğrafya ve isimler konusunda yaklaşık 4000 anlaşmazlık görebiliyoruz (Hubart 1916: 10). Ancak Ruslar ve İngilizler çıkarları için sınırların netleşmesi konusunda ısrar etmekteydiler zira İngilizler Şattularap'daki konumunu muhafaza etmek istiyor, Ruslar ise sınırdaş olduğu yerlerde belirsizlik istemiyordu. 1896 yılında bir heyet mil kare başına bir inç ölçüsünde olan bir harita çizdi. Ancak bu haritada da sınırlar çok açık ve net bir şekilde belirlenmemişti. Buna göre sadece bir yerde 20-40 mil bir mesafe belirtilmiş ve daha sonra bu belirlenen yere göre devam edilmesi amaçlanmıştı. Birkaç sene sonra, Osmanlı Devleti 93 Harbi'nde Rusya'ya yenilince 1879 yılında büyük bir toprak kaybına uğradı. Uzun süredir üzerinde anlaşma sağlanamayan Kutur, 1878 Berlin antlaşması ile İran'a teslim edilmiştir.¹³ 1907 yılında Rusya ve İngiltere arasında yapılan görüşmeler sonucunda İran toprakları 3 bölgeye ayrılmıştı. Buna göre İran'ın orta kısmı tarafsız olmakla birlikte kuzeyi Rusya'nın, güneyi ise İngiltere'nin kontrolü altına verilmiştir. Petrolün ortaya çıkmasıyla birlikte İran'ın batı sınırları özellikle Ervendrud (Şattularap) kısmı önem kazanmıştır. İran ve Osmanlı devletleri arasında imzalanan II. Erzurum Antlaşması'ndaki eksiklik İngiltere'nin o bölgelerdeki petrol faaliyetlerini zayıflatıyordu. Bunun üzerine 29 Temmuz 1913 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma ile Ervendrud'un ve ordan geçen gemilerin güvenliği İngiltere'ye devredilmiştir (Mance 1944: 48).

İngiltere petrol ürünlerinin güvenli bir şekilde nakliyesini sağlamak ve kendi çıkarlarını güvence almak için Osmanlı ve Kaçararasındaki sınır probleminin kısa bir sürede çözülmesini istemekteydi. İngiltere ve Rusya'nın bu amaç ile yaptıkları baskı sonucu 21 Aralık 1911'de iki tarafı Tahran'da buluşturmaya başarmış böylece Tahran Protokolü imzalanmıştır. Buna göre; İstanbul'da sadece bu iki devletin katılacağı bir toplantı yapılacak, II. Erzurum Antlaşması dikkate alınarak sınırlar belirlenecekti. Ayrıca uzlaşma sağlanamayan maddeler olursa araya Rusya ve İngiltere sokulmayarak Lahey'de bulunan Uluslararası Adalet Divanı'na götürülecekti (Tareq 1982: 48-56).

Ancak yapılan bu anlaşmaya rağmen Rusya ve İngiltere temsilcileri arabuluculuk bahanesi ile gayri resmi olarak toplantılara katılmıştır. Siyaseti iyi bilen İngiltere ve Rusya çıkarları için bu defa Osmanlıların yanında yer almıştır. Böylece Almanya'ya yaklaştığı düşünülen Osmanlı Devleti'nden imtiyaz elde edeceklerdi. Ayrıca İngiltere stratejik ve ekonomik öneme sahip olan Ervendrud'un Kaçarhâkimiyetinde olmasını istemiyordu. Buna istinaden bu bölgelerdeki (Ervendrud Hankeyin) İran hakimiyetini ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ne ayrıcalık tanımak hususunda çaba gösteriyordu. Rusya temsilcisi de İran ve Osmanlı devletinin kuzeybatı sınırının netleşmesini ve resmiyet kazanmasını istemiyor, bu belirsizlikten pay almak istiyordu. Bu nedenle Ruslar, İngilizler ile bu konuda hemfikir olmuştu. Aslında İstanbul Protokolü'nden önce Rus ve İngiliz temsilcileri Osmanlı Devleti ile görüşerek kendi aralarında bir anlaşmaya varmışlar ve bu belgeyi KaçarDevleti'nin temsilcisine imzalatmak istemişlerdi (Parsadust 1385: 60-65). Osmanlı Devleti, Osmanlı-İran sınırının çiziminin İran'a bağlı olmadığını, İngiltere ve Rusya'ya bağlı olduğunu bildiği için onların bu bölgede izledikleri politikaları da dikkate alarak komisyona onların kabul edeceği ve kendisinin en az zararla kurtulabileceği teklifleri ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun için de sınırdaki tartışmalı yerlere gönderilen görevli paşalar ve aracı devletlere gönderilen elçilerin merkeze verdiği raporlardan faydalanmışlardır. Bunun için Bab-ı Âli sınır komisyonunda bulunan delegelerinden, İngiltere ve Rusya tarafından Osmanlı'ya gönderilen muhtıraları dikkate alarak, askeri yönden stratejik yerlerin kendi tarafında kalacak şekilde sınırların çizilmesini istemiştir. Rusya ve İngiltere'yi de yanlarına alarak çizilen bu sınırı İran tarafına kabul ettirilmesi yönünde komisyona talimat

¹³ (Güzideye Esnade Siyasi İran ve Osmanı 1369: C. II, belge numarası 287,472).

vermiştir (Sarıkcıoğlu 2013: 165). Bu üç devlet hazırladıkları belgenin giriş kısmında Osmanlı Devleti'nin lehine olan¹⁴ bir sınır çizgisi belirlemiş oldular(Parsadust 1385: 65). Daha sonra imzalanmış olan bu protokolün 1. maddesine göre Osmanlı Devleti'nin Ervendrud bölgesine hâkimiyet kurmasına yardımcı oldular. Böylece hem İran uzun bir süre Ervendrud nehrinde denizcilik haklarından men edilmiş hem de bu anlaşmayla iki komşu ilişkisine nifak sokulmuş oldu. Kaçar Devleti kabul ettiği bu şartı hiç bir zaman hazmedememiş ve bu durum 20. Asrın sonlarına kadar iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 4 Kasım 1913 tarihinde İstanbul'da toplanmış olan Kaçar, Osmanlı, Rusya ve İngiltere İstanbul Protokolü'nü imzalamıştır¹⁵. Bunun sonucu olarak bazı petrol kaynakları Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş ve iki devlet arasındaki problemlere Rusya ve İngiltere müdahil olmuş oluyordu (Parsadust 1385: 79).

Bu protokole göre her bölgenin sınırı dört ülkenin de katıldığı bir sınır heyeti tarafından belirlenecekti. Protokolün 3. ve 4. maddeleri sınır heyetinin nasıl çalışacağına dair bilgileri içermekteydi. Bu maddenin ilgi çekici kısmı Kaçarve Osmanlı devletlerinin anlaşamadıkları bir konuyu 48 saat içinde ayrıntılı bir rapor hazırlayarak İngiltere ve Rusya'ya sunacak olmalarıydı. Sunulan bu rapor iki devletin yapacağı toplantı sonucu çözüme ulaştırılacak ve bu karar Kaçarve Osmanlı devletlerine bildirilecekti (Tareq 1982: 55).

İstanbul Protokolü'nden sonra sınırlar konusunda problemleri olan ülkelerin yani Osmanlı, İran, İngiltere, Rusya temsilcilerinin katılımıyla bir komisyon kurularak bu 4 ülkenin nezaretinde sınır hattını belirlemek üzere çalışmalara başlanmış ve müzakereler 9 ay devam etmiştir. Komisyon çalışmalarını I. Dünya savaşı başlamadan saatler önce bitirerek Ağrı'dan Hürremşehir'e kadar 227 sınır hattı oluşturulmuş ve protokol maddesine ek olarak derc ettikleri bir kararla yaklaşık 700 millik sınır meydana getirilmiştir. Ayrıca İran'ın güney taraflarından Kasr-ı Şirin taraflarına kadar olan bölge Osmanlı Devleti'ne devredilerEK bu bölgeye "arazi-i îhtikali" adı verildi. Bu bölge şu anki Hankeyn civarları ve Irak'ın petrol bölgelerinden biridir.

Osmanlı ve Kaçar Devletleri'nin Sınır İhlali Örnekleri

Her ne kadar yapılan antlaşmalar ile Osmanlı-İran sınırı güvenceye alınmak istense de sınır boylarında bir takım çatışmalar vuku bulmaya devam etmiştir. Bu çatışma hali resmi belgelere de sirayet etmiştir. Örneğin: Savcubulak Valisi tarafından yazılmış bir belgede Osmanlı Devleti tarafından Bane, Sakkez, Serdeşt, Oşneviy'ye topraklarına saldırı oluşmuştur. Bir diğer hadisede Azerbaycan Valisi Osmanlı Şehbenderine bir mektup yollayarak şöyle söylemektedir "Sınır komisyonu yapılmış ve munakaşalar hallolmuş derler... [öteyandan] Osmanlı Devleti tarafından her gün sınır aşmaları ve Devlete Âliyye memurları tarafından... vuruyorlar öldürüyorlar ve öne geliyorlar"¹⁶. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya sınırı ihlal ettiği de görülmektedir. Osmanlı askeri 1850'de Kutur'u ele geçirmiş ve Muhammere'nin 30 mil güneyinde bulunan Şelhe şehri 1877' de Osmanlı Devleti tarafından zaptedilmiştir. İran belgelerinde de rastladığımız bazı durumlarda Osmanlı Devleti sınırları içersinde bulunan şehirlerde Osmanlı memurları tarafından Ermenilerin ve bazı aşiretlerin (örn: İsmail Ağa Simitğu) güvenliği sağlanamamıştır ve bu durum her daim sınırda problem

¹⁴ Osmanlı Devletinin lehine dememizin asıl sebebi Rusya ve İngiltere'nin çıkarlarına dokunmayacak. Onların bu bölgede İstedikleri yerleri onlara vererek kalan kısmı istedikleri yerleri onlara vererek kende manfaatlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Böyle bir polotika da uygulayınca ve istedikleri yerler verilince doğal olarak bazı süreçte Osmanlı Devleti'nin yanında bazı süreçte İran Devleti'nin yanında yer alıyorlardı aslında. Aslında Rusya ve İngiltere ne Osmanlı Devleti'nin nede İran Devleti'nin yanında yer almışlardır onlar sadece kendi devletlerinin manfaatları olduğu politikayı izliyor ve o esnada yer alıyorlardı.

¹⁵ II. Erzurum Antlaşmasından itibaren Osmanlı-İran arasında kurulan bütün sınır komisyonlarda, Rusya ve İngiltere'den daima bir temsilci bulunuyordu. Bu kişilerin görevi İran ve Osmanlı Devletleri arasında arabuluculuk yaparak kendi devletlerinin menfaatlerini korumaktı.

¹⁶ (Nasiri 1368: C IV, belge numarası 47, 113).

oluşturmuştur. Öte yandan Osmanlı belgelerinde de benzer isnadlara yer verilmiştir. Bu defa İran Devleti tarafından sınırın aşılarak Osmanlı mülkünde güvensizlik yaratıldığı dile getirilmektedir. Kaynaklarda bölgede Osmanlı Devleti hesabına faaliyet gösteren hatırı sayılır bazı tüccarların İran sınırına yakın bölgelerde bir takım sıkıntılara maruz bırakıldıkları, İran'ın daha da ileri giderek bu kimselerin sınırdan uzaklaştırılmaları hususunda İngiltere konsolosluğuna başvurarak girişimlerde bulunduğu belirtilmektedir (Mucani- Arğunçınar 1387: 216).

İran ve Türkiye sınır problemi iki ülkede de cumhuriyet ilan edilmesi ardından da kısmen devam etmiştir (Motamedi 1390: 23). Daha sonra 1937 yılında Sâdâbâd paktı (Bilge 2008: 381-382) imzalanarak ihtilafların hallolması adına girişimlerde bulunuldu ve mütabakat iki devletin de meclisine onaylanmak için sunuldu.

Sonuç:

Genel bir değerlendirme yapacak olursak İran ve Osmanlı sınır meselesini üç döneme ayırabiliriz.

1-16. ve 18. asırlar arasında İran ve Osmanlı devletleri arasında savaşlarla geçirmiş olan dönem,

2-19. asırda İran ve Osmanlı sınırları konusunda çıkan anlaşmazlıklar; konargöçer aşiretlerin yarattığı problemler,

3-20. asırda sınırlar konusunda anlaşmazlıkları çözmek üzere yapılan girişimler. Bu amaçla oluşturulan sınır komisyonları'nın en önemlileri 1875, 1905 ve 1911 yıllarında toplanmıştır.

Yaklaşık 420 senelik bir mücadele süreci, 1555 Amasya (Şahin-Emecen 1991: 4-5) Anlaşmasından 1975 Cezayir Anlaşmasına kadar mütabık kalınan yaklaşık 18 anlaşma, İran ve kuzeybatı komşusu olan Osmanlı Devleti'nin siyasi ilişkilerinde kattığı uzun ve oldukça meşakkatli yolculuğun özetidir. Amasya, Zohab (Kasr-ı Şirin), Kerden, I. ve II. Erzurum antlaşmaları, Tahran ve İstanbul protokolleri, vs. hepsi bu serüvenin birer kilometre taşıydı ve İran-Osmanlı siyasi sınırları belirleme adına imzalanmışlardı.

İran ve Osmanlı devletlerinin siyasi ilişkilerine bakıldığında dönemin siyasi konjonktürü gereği kim daha güçlü ise onun sınırlar konusunda muktedir bir halde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bilhassa daha yakın dönemlere doğru iki ülke de batılı devletlere karşı dış siyasette bağımlı hale geldiklerinden inisiyatif hakkı bu devletlerin eline geçmiştir. Aslında hem kültürel hemde dini bakımdan benzerlikleri bulunan bu iki ülke, ortada büyük bir sebep olmaksızın sürekli çatışma ortamına sürüklenmiş, savaşa da barışa da karar verenler adeta bu dış güçler olmuştur. Erzurum antlaşmaları bir nebze olsun savaş dönemini durdursa ve iki devlet sınırlar konusunda daha detaylı bir anlaşmanın gerekliliği konusunda hemfikir olsalar da dış güçlerin kışkırtmaları ve iki devletin siyasi bakımdan birbirlerine karşı duydukları geleneksel husumetler bir türlü istenilen anlaşma zemininin oluşmamasına neden olmuştur. Osmanlı ve Kaçar devletlerinin çöküşünden sonra da sınır meseleleri nihayi bir çözüme kavuşmamış halde idi. Başını İngiltere'nin çektiği emperyal devletler İran ve Osmanlı gibi ülkeleri daha rahat kontrol etmek ve aralarındaki anlaşmazlıklarından faydalanmak için sınırları kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olacak şekilde dizayn etmişlerdir. Bu çabaları 1913 Protokolü'nde de dikkat çekmektedir. Bu uğurda bazen İran, bazen de Osmanlı Devleti'nin aleyhine toprak kayıplarına çaba sarfetmişlerdir.

KAYNAKÇA:**I.Arşiv**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BOA. HR. SYS.705/1.
 Hariciye Nezâreti Belgeleri (Mektubî Kalemi Belgeleri), HR.MKT 25/39/1265 C.5/2.
 Yıldız Perakende Evrak Komisyanlar Maruzatı, Y.PRK.KAM 7/43/1306ZA06/1.
 Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayışı Kalemi Evrakları, DH.EUM.AYŞ. 11/15 1337/702/4.

II. Kitaplar

ABDULLAHYOF, Fethullah (1356), *Güşeyi az Munasebate Rusya ve İran ve İngiliz der İran*, Çev: Kulam Hüseyin Metin, Tahran: Setareh Yayınları.
 ADAMİYAT, Fereydun (1362), *Emir Kebir ve İran*, 5. Bölüm, Tahran: Harezmi Yayınları.
 ASEF, Muhammed Haşim (1348), *Rüstem'ül Tevarih*, Teshih Muhammed Moşiri, Tahran: Taban Yayınları.
 DANIŞMEND, İsmail Hami (1950), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, İstanbul.
 EMİRERDUŞ, Muhammed Hüseyin (1381), *Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasethaye Şarğı ve Garbi*, Tahran: Bersat Yayınları.
Esnadi ez Revabet-ı İran ve Rusye ez Safaviye ta Kaçariye, Çev: Rahim Musulmanyen Kubadiyani, Behruz Musulmanyen Kubadiyani (1387), Tahran.
Güzide-i Esnad-ı Siyasi-yi İran ve Osmanı (Devre-i Kaçariye), Cilt. I, Defteri Mutaleate Siyasi ve Beynolmelali Yayınları, Tahran 1369.
 JORGA, Nicolae (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
 MESUD, Muhammed Hüseyin (1391), *Merzhaye İran Hemrah ba Taghirate Cedid der Tule Merzhaye Cumhuriye İslami İran*, Tahran: Danişkedeye Efseri İmam Hüseyin Yayınları.
Muâhedât Mecmuâsı, C. III , Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara 2008.
 MUCANİ, Ali, ARĞUN ÇINAR, Ali (1387), *Esnadı Sultani (Esnadı Arşivi Osmanlı Derbareye İran)*, Qum.
 SEPEHR, Muhammed Taki (1377), *Nasihü'l Tevarih*, Teshih Cemşid Kianfer C.II, Tahran: Esatir Yayınları.
 NASİRİ, Muhammed Rıza (1368), *Esnad ve Mukatebate Tarihi İran Kaçariye*, C.II, Belge Numarası 80, Tahran: Keyhan Yayınları.
 NAVAYİ, Abdul Hosein (1366), *İran ve Cehan ez Moğol tâ Kacâriye*, Tehran.
 NAVAYİ, Abdul Huseyin (1370), *İran ve Cahan az Moğol ta Kaçariye*, C. II, tahrân: Homa Yayınları.
 NURİ, Paşa Mustafa (1987), *Netayic ÜL- Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I ve II, sadeleştirmiş Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs.
 PARSADUST, Menuçehr (1385), *Ma ve Irak ez Güzeştaye Dur ta Emruz*, Tahran: İntişarat Yayınları.
 RAYİT, Denis (1364), *İngilisihâ der Miyane İraniyan*, Çev: İskender Deldem, Tahran: Nihal Yayınları.
 RİYAHİ, Mohammad Amin (1350), *Nufuze Zaban ve Adabiyate Farsi dar Osmani*, Tahran: Emir Kebir Yayınları.
 RİYAHİ, Mohammad Amin (1368), *Sefaretnâme hâye İran*, (Güzareşhaye Mosaferat ve Memüriyet Sefirane Osmani der İran), Tahran: Tus Yayınları.
 SAFAYİ, İbrahim (1352), *Merzhaye Na Aram*, Tehran: Vezarete Ferheng ve Honar Yayınla.
 SARAY, Mehmet (2006), *Türk-İran İlişkileri*, Ankara.
 SARIKÇIOĞLU, Melike (2013), *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Ankara: Türk

Tarih Kurumu Yayınları.

SHOW, Stanford J. (1370), *Tarihe Osmani ve Torkiyeye Cedit*, C. II, Çev: Mahmud Ramazanzadeh, Meşhed: Astanekods Yayınları.

SİVRİ, Racer (1378), *İran asr-ı Safevi*, Çev: Kambiz Azîzî, Tehran.

ŞABANİ, Reza, *Tarihe İctimayı İran der Devreye Afşar*, C. I, Zarrin Yayınları, Tehran 1365.

TAVERNİYE, Janbatist, , *Safarnameye Taverniye* (1363), çev. Abutorab Nûri, Tehran.

UZUNÇARIILI, İsmail Hakkı (1983), *Osmanlı Tarihi*, C. III, I. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ZINKEISEN, Johan Wilhelm (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*(1623-16669), C.IV, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul.

HUBBARD, Gilbert (1916), *From Gulf to Ararat, An Expedition Through Mesopotamia and Kurdistan*, Edinburgh & London: W. Blackwood & sons, s.10.

MANCE, Henry (1944), *İnternational Rivers & İransport canal*, U.K: Oxford.

MOTAMEDİ, Rahmatullah, *Merzhaye İran ve Türkiye*, Şerh-ı Güzareşat ve vakayı Yümiye Komisyonhaye Tehdid Hudud İran ve Türkiye der Salhaye 1309-1312, teshih Kave Beyat (1390), Tahran: Perdise Daneş Yayınları.

III. Makaleler

AYGÜN, Necmettin (2007), " *Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Sınır İhlâlleri, 1826*" Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları, VI. Sayı, ss. 89-108.

BİLGE, Mustafa L. (2008), "Sâdâbâd Paktı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXV, İstanbul, s381-382.

KİLİÇ, Remzi (2008), *Osmanlı Devleti'nin İran politikası (16. ve 17. Yüzyıllar) (XVI ve XVII . Yüzyılı)*, İstanbul, ss 75-116.

Şahin, İlhan, Emecen, Feridun (1991), "Amasya Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, İstanbul, s. 4-5.

TAREQ, Ismael (1982), "İraq and İran" *Roots of Conflict International Journal of Middle East Studies*: C. XVII, Cambridge University press, ss. 48-56.